

<https://doi.org/10.15407/fd2022.01.023>

УДК: 1(091) УДК 321.7

Денис КІРЮХІН, кандидат філософських наук,
науковий співробітник відділу соціальної філософії
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
dennkrn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3686-3882>

ШЛЯХ ДО «ТЕОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ»: ПРАЦІ ДЖОНА РОЛЗА 1940-х — ПОЧАТКУ 1950-х років

За багато років, що минули з того часу, як Джон Ролз видав свою працю «Теорія справедливості» (1971), в академічних колах сформувалося і набуло великого поширення ставлення до Ролзової теорії як до нового етапу розвитку локівсько-кантівської ліберальної традиції. Однак після того, як нещодавно було відкрито для дослідників папери Ролза в Архіві Гарвардського університету, стало зрозуміло, що усталене уявлення є не зовсім точним. Вивчення ранніх праць Ролза, значна частина яких залишається неопублікованими, дало змогу об'ємніше побачити етапи та особливості формування його теорії й загалом по-новому подивитися на історію розвитку політичної філософії в ХХ столітті. В центрі уваги цієї статті праці Ролза, написані в 1940-х — першій половині 1950-х років, до поїздки Ролза в Оксфорд, коли завершується його «вітгенштайнівський поворот» (П. Маккензі Бок), а отже, їх виправдано можна розглядати як окремих етап розвитку його думки. Тому вони становлять неабиякий інтерес для дослідження. Аналіз ранніх праць Ролза дав змогу побачити, що базові концепти Ролзової теорії справедливості починають формуватися ще до його поїздки в Оксфорд. В цих працях Ролз ще не звертається власне до теми справедливості, проте в них закладаються основи для концептів «добре впорядковане суспільство», «вихідна позиція», того тлумачення обставин справедливості, що ми його знаходимо в «Теорії справедливості». І хоча після війни Ролз відмовляється від релігії, наслідком чого став пошук ним базових етичних принципів справедливої кооперації, які можна обґрунтувати раціонально, у своїх подальших працях він зберігає загальну орієнтацію на соціальний ідеал, уявлення про який він формує у 1940-ві роки в межах традиції неоортодоксальної протестантської теології.

Ключові слова: Джон Ролз, спільнота, незгода, етичні принципи, справедливість.

Цитування: Кірюхін, Д. (2022). Шлях до «теорії справедливості»: праці Джона Ролза 1940-х — початку 1950-х років. *Філософська думка*, 1, 23—35. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.023>

Друга половина 1960-х — початок 1970-х років були вкрай складним часом для США. Країну стрясає пов'язані з рухом за громадянські права та війською у В'єтнамі масові протести, супроводжувані страйками та заворушеннями в кампусах американських університетів. Рано вранці 24 квітня 1970 року в будинку Джона Ролза пролунав телефонний дзвінок. Того року Ролз був стипендіатом Центру перспективних досліджень у галузі поведінкових наук при Стенфордському університеті. У Стенфорді хтось — слідство так і не змогло встановити винних — кинув пляшки із запальною сумішшю в будівлю Центру перспективних досліджень, де були розташовані офіси дослідників, в тому числі й офіс Ролза, в якому він працював над книгою з політичної філософії. Коли його телефоном повідомили про пожежу, то перша фраза, яку, за словами його дружини, Ролз вимовив, була така: «Я не зможу написати це наново» [Edmundson, 2017: р. 186]. На щастя, обгоріла лише стіна офісу Ролза, а єдиний примірник практично закінченого рукопису «Теорії справедливості», який лежав на столі, лише намочив під час гасіння пожежі. 1971 року книгу Ролза було опубліковано. Ми не знаємо, як би розвивалася англо-американська, та й загалом світова політична філософія у ХХ сторіччі, якби вогонь знищив ще не видану «Теорію справедливості». Теорія Ролза, хоча б у тому варіанті, як її подано в його праці «Справедливість як чесність» (1958), все одно здобула б визнання, але, можливо, вона б не викликала такого колосального резонансу у філософських колах та в суспільстві.

В одному зі своїх вкрай нечисленних інтерв'ю, відповідаючи на запитання про причини того, що «Теорія справедливості» дуже швидко стала надзвичайно популярною, Ролз вказує на історичний контекст її появи, а саме — на два чинники, що породили «“політико-інтелектуальну” потребу в такій книзі» [Rawls, 1991: р. 42]. Йдеться, по-перше, про політичний чинник, а саме значний політичний конфлікт, пов'язаний з боротьбою за рівність та антивоєнними протестами. Наявність у суспільстві такого конфлікту, за словами Ролза, «свідчить про необхідність політичної філософії й зазвичай викликає її» [Rawls, 1991: р. 42]. А, по-друге, про інтелектуальний чинник. Хоча в 1960-ті роки з'явилося багато цікавих праць, серед яких Ролз особливо виділяє «Поняття права» Герберта Гарта, «Чотири есея про свободу» Ісаї Берліна, «Політичний аргумент» Браяна Бері та «Зобов'язання» Майкла Волзера, вони повною мірою не відповідали на суспільний запит, оскільки, додає від себе, були більшою мірою дослідженнями окремих соціально-політичних і теоретичних питань, а не новою цілісною політичною теорією, яку ми, власне, й знаходимо в «Теорії справедливості». Ролз скромно робить висновок, що надзвичайна популярність його праці радше є випадковістю — «п'ятнадцятьма роками раніше або пізніше її статус був би зовсім іншим» [Rawls, 1991: р. 42]. Але в цьому з ним важко погодитися.

«Теорія справедливості» одразу після свого виходу не просто викликала інтерес як у суспільстві (вона встановила рекорд з продажу літератури такого стибу), так і в професійному середовищі (кількість праць, присвячених

Ролзу, які були опубліковані за перші півтора десятиріччя після виходу «Теорії справедливості», вимірюють тисячами), але й породила ціле явище, пов'язане з осмисленням, обговоренням і критикою Ролза, яке не без певного роздратування Браян Бері назвав «індустрією Ролза». Щоправда, у другій половині 1980-х років інтерес до «Теорії справедливості» почав згасати. У 1989-му учень Ролза Томас Поге взагалі заявив про занепад Ролза (див.: [Smith, 2021: p. 921])¹. Утім, вже 1993 року Ролз видає «Політичний лібералізм», який викликав великий інтерес, широку дискусію та, природно, критику, що їх ми можемо спостерігати і сьогодні. Що стосується власне «Теорії справедливості», то хоча безпосередньо в США вона у 1990-ті роки дійсно дещо втрачає свою політичну актуальність, не в останню чергу завдяки піднесенню неолібералізму², за межами північноамериканського континенту інтерес до «Теорії», яка, висловлюючи припущення, була прочитана насамперед як текст про свободу, виникає в країнах Східної Європи, що переживали крах комуністичної системи, та в Китаї. За свідченнями очевидців, учасники студентських протестів на площі Тяньаньмень 1989 року тримали в руках не «Цитатники Мао», а «Теорію справедливості» Ролза. Інтерес до Ролзової теорії зберігається в ліберальних суспільно-політичних рухах і понині. Цікавий факт: згідно з гонконзькою газетою «South China Morning Post», деякі учасники руху громадянської непокорності в Гонконзі «Occupy Central», який розгорнувся в 2013–2014 роках, надихалися саме ідеями Ролза [Hale, 2014]. Це дає змогу зробити висновок про те, що Ролз не просто зробив внесок в політичну теорію, розвинувши і переосмисливши ідеї, в першу чергу, Юма, Міля та Канта, але й сформував ідеал справедливого і вільного суспільства, який продовжує надихати до модернізації соціально-політичних відносин. У цьому, мабуть, і полягає головна особливість феномену Ролза.

Невдовзі після публікації «Теорії справедливості» сформувалася певна традиція інтерпретації цієї праці, перш за все як такої, що являє собою розвиток кантівської етики. І Ролз справді дає підстави для такого потлумачення. Однак відкриття для дослідників 2005 року документів Ролза в Архіві Гарвардського університету та публікація деяких його ранніх праць дали можливість побачити історію написання «Теорії справедливості» більш об'ємно. Звідси і спостережуваний сьогодні з боку дослідників інтерес саме до його ранніх, тобто написаних ще до «Теорії» праць, яким упродовж доволі тривалого часу здебільшого приділяли мало уваги. Як один з прикладів такого

¹ Цікаво, що в інтерв'ю для «Філософської думки», яке розміщене у цьому числі, Поге повторює ту ж саму думку, висловлену ним понад тридцять років тому, але ж увесь цей час продовжували точитися дебати навколо теорії Ролза.

² Дослідження Стефана Ейха демонструє, що «Теорія справедливості» виникла як відображення настроїв, сформованих Бреттон-Вудською системою [Eich, 2021]. Якщо це так, то стає зрозумілим, чому після кризи цієї системи знижується і політичний інтерес до «Теорії». Втім, соціальна політика Барака Обами якщо й не була безпосередньо натхненною, але щонайменше йшла в річищі ідей Ролза.

інтересу можна вказати на те, що 2015 року «Journal of Classical Sociology» навіть присвятив спеціальний випуск тільки одній ранній статті Ролза («Дві концепції правил», що вийшла друком 1955 року). Ось і в цьому випадку я маю намір звернутися до історії формування Ролзової теорії справедливості, причому зосередивши свою увагу на періоді 1940-х — початку 1950-х років. По-перше, праці цього періоду все ще залишаються мало вивченими, причому не лише у вітчизняній філософії. По-друге, оскільки йдеться про праці, що були написані до поїздки Ролза в Оксфорд, яка значною мірою вплинула на розвиток його філософської теорії, їх можна розглядати як окремих етап еволюції Ролзової думки, а отже вони становлять безперечний інтерес.

1. Довоєнний період: ідея спільноти

Джон Ролз, який народився 1921 року в Балтиморі, належить до тієї генерації американців, яку з легкої руки журналіста Тома Брокау називають «найвеличнішим поколінням». Це люди, які пережили два значні випробування — вони виростили під час Великої депресії та відстояли свободу у Другій світовій війні. Крім того, на них припала найгостріша фаза протистояння систем за часів «Холодної війни». І Ролзова теорія справедливості стала не лише відображенням філософських пошуків та суперечок тієї доби, а й реакцією на політичні процеси, що відбувалися в той час.

Вступивши 1939 року в Принстонський університет, Ролз, за його власним зізнанням, вже від самого початку навчання цікавиться переважно двома питаннями: мораллю та релігією [Rawls, 1991: p. 42]³. Інтерес до релігії в ті часи був цілком звичайним. Як зазначає дослідник ранніх праць Ролза Ерик Грегорі, університети, подібні до Принстонського, вирізняло домінування протестантської культури, тому багато представників аналітичної філософії ролзівського покоління прийшли у філософію саме через богослов'я [Gregory, 2007: p. 184]. Причому якщо на самому початку ХХ століття, внаслідок реформування системи освіти у багатьох американських університетах власне курсів релігійних дисциплін здебільшого не було, то саме в 1930-ті роки викладання релігійної думки студентам повертається. Це було реакцією на підйом тоталітаризму в Європі, коли «такі прихильники ліберальної освіти, як принстонський філософ Теодор Меєр Грін», почали розглядати гуманітарні науки та релігію як «союзників у спільній справі захисту демократичних цінностей» і виступили за повернення викладання релігійних курсів у навчальні програми [Vok, 2020: p. 160].

Як відзначають біографи Ролза, великий вплив на нього в студентські роки справив курс «Соціальна філософія», який читав Норман Малкольм [Pogge, 2007: p. 11; Vok, 2020: p. 165; Gregory, 2007: p. 185], що свого часу працював у Кембриджі з Людвігом Вітгенштайном. Ролза особливо привер-

³ Хоча Ролз так і не став богословом, як він планував у студентські роки, увага до релігії зберігається у всіх його працях, особливо це бачимо в «Політичному лібералізмі» та, звичайно, у праці «Ідея публічного розуму: Переглянута».

нуло те, що Малкольм центральною темою курсу зробив проблему зла, що знайшло відображення в обраній Ролзом темі дипломної роботи (*senior thesis*), яку він подав у департамент філософії 1942 року. Йдеться про таке, що отримало високі оцінки професорів, «Коротке дослідження значення гріха та віри», в якому гріх розглянуто як моральне зло. Чудовий детальний розбір цього тексту, який було нещодавно виявлено Ериком Грегорі в бібліотеці Принстонського університету й опубліковано 2009 року, дає Роберт Адамс, який, зокрема, показує, як Ролз у цій праці розвиває ідеї протестантських теологів: зокрема, у своїй концепції гріха він багато в чому спирається на ідеї Райнгольда Нібура, у своєму розумінні морального життя — на Філіпа Леона, а його тлумаченні спільноти (*community*) багато в чому спирається на праці Еміля Брунера та Андерса Нігрена [Adams, 2009]⁴. В контексті ж мого дослідження дипломна робота Ролза привертає увагу тим, що демонструє загальну спрямованість його думки, що знайшла свою реалізацію в його подальших, уже власне філософських творах.

Вже у цій першій його праці не лише зосереджено увагу на теологічних питаннях, але й розглянуто питання про те, як правильно тлумачити спільноту (*community*). На думку Ролза, властивий натуралізму стиль мислення «не може пояснити спільноту та особистість», тому він (Ролз) робить заявку на «певною мірою “революцію”» [Rawls, 2009a: p. 107]⁵ із тим, аби подолати

⁴ Аналіз теологічних поглядів Ролза довоєнного періоду — тема окремого дослідження. Проте варто звернути увагу на наступний істотний момент. Одним із важливих аспектів дипломної роботи Ролза, як показує той же Адамс, є наявне в ній антипелагіанство, пов'язане із запереченням Ролзом ролі індивідуальних заслуг. Адамс, зокрема, наголошує на наступному фрагменті з дипломної роботи, в якому Ролз пише: «Немає жодної заслуги перед Богом. І не повинно бути заслуг перед Ним. Справжня спільнота не враховує заслуги своїх членів» [Adams, 2009: pp. 18, 241]. Тему ролзівського антипелагіанства детально аналізує Ерик Нельсон в книзі «Теологія лібералізму. Політична філософія і божественна справедливість». Деякі його висновки видаються надмірно категоричними, проте вони заслуговують на увагу. На думку Нельсона, антипелагіанство залишається для Ролза на все життя «звичкою розуму», що, власне, й визначило внутрішню суперечливість ролзівської теорії. Адже, з одного боку, всі політичні теоретики Нового часу від Лока до Канта були пелагіанцями, тобто були переконані, «що люди є радикально вільними й несуть відповідальність за свій вибір перед Богом і людьми», звідси, власне, й феномен новоевропейського контрактуалізму [Nelson, 2019: p. 52], і Ролз, здавалося б, у своїй теорії справедливості слідує цієї традиції. Але, з іншого боку, як показує Нельсон, Ролз виходить із базового припущення, що всі люди, незалежно від своїх заслуг і здібностей, мають фундаментальну гідність, а отже й нерівний розподіл соціальних благ є морально довірливим [Nelson, 2019: p. 111]. Звідси й протиріччя в теорії справедливості Ролза між відмовою від заслуг у сфері дистрибутивної справедливості та, навпаки, наголосом на заслугах у сфері ретрибутивної справедливості [Nelson, 2019: pp. 67–68; Smith, 2021: p. 935].

⁵ Під натуралізмом Ролз розуміє «не матеріалізм, а будь-яку точку зору, яка конструює космос у натуралістичних термінах» [Rawls, 2009a, p. 119], а як приклад філософів, що дотримуються натуралістичного погляду, він наводить Платона, Аристотеля, Августина та Фому Аквінського.

обмеженості натуралістичного погляду. Ролз чітко не визначає, як саме він тлумачить спільноту, обмежуючись лише ремаркою, що таке визначення — це складне завдання [Rawls, 2009a: p. 111]. При цьому він піддає критиці теорію суспільного договору в її гобсівському варіанті, вказуючи, що результатом такого договору буде «суспільство (*society*) угод і договорів», яке є лише засобом для досягнення інших (тобто індивідуальних егоїстичних, а не спільних) цілей, а його члени живуть у страху стосовно один одного, а отже, не утворюють спільноту [Rawls, 2009a: p. 229]⁶. Цьому погляду він протиставляє розуміння спільноти як мети самої по собі, як об'єднання, в якому єдність індивідів не забезпечується страхом та користю, а ґрунтується на взаємній відкритості, любові, відповідальності та зобов'язаннях і в якому, власне, реалізується людська сутність [Rawls, 2009a: p. 219–220, 249–250]⁷. Як можна побачити, вже у цій ранній праці закладено підвалини для того соціального ідеалу, філософське обґрунтування якого Ролз надасть у подальшому. При цьому було б помилково, дотримуючись, наприклад, тлумачення Адамса, вести мову про те, що під час написання «Теорії справедливості» Ролз переходить на протилежні позиції й замість критики теорії суспільного договору надає їй нове прочитання. Адже і в «Теорії справедливості» (§79), і в «Політичному лібералізмі» (I, §7) Ролз розглядає ту форму соціальної єдності, яка представлена в теорії Гобса і яку він піддає критиці в «Короткому дослідженні» як одну з можливих форм соціального об'єднання, але не таку, в якій повною мірою розкривається людська соціальна природа (важко не погодитися з Нельсоном у тому, що уважне читання Маркса позначилося на поглядах Ролза), оскільки це об'єднання не може бути метою самою по собі. Іншими словами, Ролз у подальших працях розвиває своє уявлення про договір, не змінюючи свого критичного ставлення до теорії Гобса. Отже, зв'язок між ранньою теологічною та подальшими філософськими працями Ролза насправді є набагато суттєвішим, ніж здається окремим критикам.

На наявність такого зв'язку вказує, до слова, і Юрген Габермас. Він дуже уважно поставився до цього раннього твору Ролза, який, на його думку, «заслугує на інтересу в першу чергу як дивовижне біографічне свідчення про діяльність та особистість найважливішого політичного теоретика двадцятого століття» [Habermas, 2010: p. 443] (див. також: [Gal'anka, 2019]), слухно вказуючи на те, що «Коротке дослідження» наочно демонструє: Ролзове розуміння спільноти спочатку формується саме в християнському контексті.

⁶ Нельсон, який вивчав в Архіві Гарвардського університету Ролзові примітки на берегах праць Маркса, висловлює припущення, що своє розуміння спільноти молодий Ролз формує зокрема й на розвиток ідей Маркса. Зокрема, він вказує на те, що в студентські роки Ролз ознайомився з працею Маркса «До єврейського питання», де порушено тему егоїзму, що руйнує спільноту [Nielson, 2019: pp. 56–59, 180].

⁷ «Спільнота, судячи з усього, містить у собі поняття особистості. Якщо у нас немає особистості, то у нас немає й спільноти... Індивіди стають особистостями остільки, оскільки вони живуть в спільноті» [Rawls, 2009a: p. 112].

Іншими словами, формування цього концепту відбувається ще до того, як Ролз детально ознайомиться з працями Міля, Канта та Сиджвіка.

2. Проблема обґрунтування етичних принципів

Друга світова війна (він брав участь у бойових діях на Тихому океані) справила визначальний вплив на Ролза. У невеликому тексті під назвою «Про мою релігію», написаному в 1990-ті роки для друзів, Ролз визнає, що під час війни його погляди на релігію змінилися [Rawls, 2009b]. Великий вплив на його світогляд справили пережитий трагічний досвід та роздуми про Голокост, у підсумку яких він переглянув свої уявлення про участь Бога в людській історії та звернувся до пошуку раціональних, а не релігійних підстав універсальних етичних принципів. Повернувшись 1946 року до Принстонського університету, Ролз стає до дослідження питань етики. В Архіві Гарвардського університету міститься рукопис написаного Ролзом того ж року есея під назвою «Коротке дослідження природи та функцій етичної теорії». В ньому, як показують Марк Бевір та Андрюс Галішанка, він звертається до проблеми етичних суджень і хоч і не погоджується з принстонським професором Волтером Стейсом, згідно з яким істинність або хибність етичних суджень обумовлюється їхнім ставленням до об'єктивних умов, проте, на відміну від емотивіста Альфреда Аера, чия позиція в цьому есеї йому загалом є близькою, стверджує, що про етичні судження можна судити як про «розумні» (*reasonable*) або «нерозумні» (*unreasonable*) [Bevir, Gališanka, 2012: p. 704]. Ролз, який був від самого початку зорієнтований на універсальність етичних принципів, не задовольняється ані позицією інтуїтивістів, ані позицією натуралістів (до останніх саме й належить Стейс), а тому логічним було б очікувати, що розроблення своєї теорії він здійснюватиме під впливом вітгенштайніанців, що становили коло його особистого спілкування.

Головну увагу дослідників привертає вплив, який вітгенштайніанці справили на Ролза, натомість з точки зору політичної філософії найцікавішим у цьому есеї, на мою думку, є те, що Ролз виходить на проблему незгоди — одну з найважливіших для його теорії, до розгляду якої він повертається впродовж усього життя (цій проблемі приділено особливу увагу в «Політичному лібералізмі» та «Ідеї публічного розуму: Переглянутій») і яка, за великим рахунком, так і не була розв'язана в його теорії.

Ролз обґрунтовує об'єктивність етики та, як наслідок, звертається до проблеми існування розбіжностей щодо етичних суджень. Йому необхідно було показати можливість їх подолання, без чого, як слушно вказують Бевір та Галішанка, було б неможливе існування стійкої етичної теорії. Підставою для подолання незгоди, на думку Ролза, є певні загальні принципи, засадові для етичних суджень. Він вважає, що адекватна етична теорія визначить «усі ті моральні судження, в яких ми відчуваємо себе найбільш впевненими» і чий положення «відповідатимуть нашим “найглибшим інтуїціям” (“*deepest intuitions*”))» (цит. за: [Bevir, Gališanka, 2012: pp. 707–708]). І далі Ролз заявляє:

«... шойно у нас з'явиться така теорія, вона зможе діяти як посередник у конфліктних ситуаціях. Ми можемо сказати учасникам суперечки, що розглянута теорія пояснює, якими насправді є їхні моральні судження. Якщо наша теорія адекватно відображає (*forecast*) їхні “найглибші відчуття” (“*deepest feelings*”), вони з нею погодяться, й оскільки вони, ймовірно, захочуть бути послідовними, вони погодяться розв'язати конфлікт, застосувавши моральний імператив відповідно до вимог теорії» (цит. за: [Bevir, Galí anka, 2012: p. 708]). Як ми бачимо, фактично вже у своїй першій філософській праці Ролз формує позицію, що ми її ми знаходимо в «Теорії справедливості» (§87), згідно з якою обґрунтування принципів справедливості вимагає консенсусу.

До питання про те, як і між ким цей консенсус досягається, Ролз звертається в «Нотатках з етики» від 1947 року, які також зберігаються в Архіві Гарвардського університету. Саме в цій праці він формулює першу версію того, що в «Теорії справедливості» матиме назву «початкова позиція» (*original position*), а тут — «гіпотетична ситуація вибору», в якій, за дотримання певних обмежень, розумні люди (*reasonable man*), тобто, як визначає Ролз, ті, хто знайомий з канонами доказу й готовий їх застосовувати, досягають згоди щодо об'єктивних етичних принципів [Bevir, Galí anka, 2012: pp. 708—709]⁸. Цю ж тему Ролз розвиває й у своїй дисертації, де він відсилає до якогось об'єктивного морального факту, що вможливує досягнення згоди. Але детально він свою думку не прояснює.

Докторська дисертація (*doctoral thesis*) Ролза з етики на тему «Дослідження основ етичного знання» (1950), так само як і більшість його ранніх рукописів, поки залишається маловивченою і неопублікованою. Ролз писав її під керівництвом Волтера Теренса Стейса, фахівця з філософії Гегеля та етики. Практично всі дослідження, присвячені раннім працям Ролза, приділяють дуже багато уваги впливу на його погляди протестантських теологів у довоєнний період та позитивістів, особливо Вітгенштайна, в період формулювання ним теорії справедливості, у зв'язку із чим згадують керівника його студентської роботи Малкольма⁹ і коло вітгенштайніанців в Корнель-

⁸ Як вказують Бевір та Галішанка, ні в «Нотатках з етики», ні в своїй докторській дисертації 1950 року Ролз насправді так і не пояснює, чому різні люди можуть дійти згоди щодо етичних суджень. На доказ цього вони наводять цитату Ролза з його дисертації, яка справді мало що прояснює з приводу можливості досягнення згоди: «Так само, як наші загальні уявлення зумовлені і контрольовані об'єктивним порядком подій, у нас є деякі підстави вважати, що існує загальний об'єктивний моральний факт, який зумовлює і контролює наші моральні судження, хоча я залишаю остронь питання про те, як слід інтерпретувати цей загальний об'єктивний моральний факт» [Bevir, Galí anka, 2012: p. 709].

⁹ Мені вдалося знайти лише два дослідження, автори яких звертаються до аналізу тексту докторської дисертації Ролза. Йдеться про книгу Вілі Пайвансало [Päivänsalo, 2007] та вже згадувану статтю Марка Бевіра й Андрюса Галішанки. Низку ідей цієї дисертаційної роботи подано в першій опублікованій Ролзом статті — «Нарис процедури прийняття рішень в етиці» [Rawls, 1951].

ському університеті, в якому Ролз стажувався в 1947–1948 роках, а також, поза сумнівом, Герберта Гарта, лекції якого він слухав в Оксфорді. А ось про Стейса лише відзначають, що він був керівником дисертації Ролза. Між тим, Стейс — автор книги «Поняття моралі» (1937), яка заслуговує на згадку у цьому випадку. В ній він звертається до проблеми універсальності моралі та обґрунтовує ідею про те, що справедливість, або альтруїзм є універсальним моральним принципом, що існує в усіх народів та в усі епохи. Справедливість, або ж, як підкреслює Стейс, чесність [Stace, 1937: pp. 174, 240] він визначає як неупередженість і визнання «внутрішньої рівності всіх людей як особистостей» [Stace, 1937: pp. 179, 176]¹⁰. Альтруїзм же, потрактований ним як «чесне і справедливе ставлення до самого себе і до всіх побратимів — людських істот» [Stace, 1937: p. 175], є, згідно зі Стейсом, окремим випадком справедливості, який в теоретичному плані поступається справедливості, а в практичному, навпаки, є важливішим, ніж справедливість. Викликає сумнів, щоб Ролз у своєму розумінні справедливості як чесності вторує саме Стейсу. До перебування в Оксфорді Ролз, наскільки можна судити за доступними документами, не пише про справедливість як чесність¹¹. Проте не виключено, що гегелівські мотиви у ранніх працях Ролза (зокрема, його тлумачення визнання як базової умови чесної комунікації) могли стати результатом і його впливу.

У центрі уваги Ролзової дисертації перебуває проблема обґрунтування принципів моралі. Він виокремлює три можливі підходи до такого обґрунтування. До перших двох належать авторитарний підхід, коли ці принципи обґрунтовують авторитетом партії, церкви або держави, та позитивістський підхід, який виходить з того, що «не існує розумних (*reasonable*) моральних

¹⁰ Як пише Стейс: «"Я" внутрішньо або як "Я" дорівнює кожному іншому» [Stace, 1937: p. 176].

¹¹ В Оксфорді Ролз слухав лекції Гарта, який у своїй книзі «Поняття права» наголошує на тісному зв'язку справедливості та чесності: «Відмітні особливості справедливості та їх особливий стосунок із правом проявляється, як тільки зауважимо, що більшу частину критики, яку здійснюють у термінах "справедливий" і "несправедливий", можна рівноцінно передати словами "чесний" і "нечесний"», причому, на думку Гарта, посилення на чесність релевантні не у всіх, а лише в двох випадках, один з яких той, коли «ми торкаємося не поведінки окремого індивіда, а способу, в який мають справу з класом індивідів, коли є неуспішними спроби розподілу між ними якогось тягара або блага» [Hart, 2012: p. 158]. Беручи до уваги, що книга Гарта вийшла 1961 року, а Ролз слухав його лекції в Оксфорді в першій половині 1950-х, а 1958 року публікує першу версію своєї теорії справедливості у статті «Справедливість як чесність», можна припустити, що на ролзівське розуміння справедливості вплинули не стільки ідеї конкретного мислителя, скільки те, що інтерес до справедливості, зрозумілої як чесність, загалом був властивий для того кола аналітичних філософів, до якого належали Стейс, Гарт та Ролз. Відображенням дискусій, які відбувалися в середовищі аналітичних філософів в ті часи, стала й блискуча книга Гани Піткін «Вітгенштайн і справедливість», що була надрукована практично одночасно з «Теорією справедливості» — 1972 року, але не була такого розголосу.

принципів»; іншими словами, ці принципи «є просто вираженням усталених емоційних настроїв, і, будучи такими, вони не підлягають раціональній критиці та роздумам» [Rawls, 1950: p. 2]. Сам Ролз обстоює третій підхід, якому не дає назви і який Білі Пайвансало пропонує назвати «широке використання розуму» (*the broad use of reason*), тоді як на мою думку, його було б точніше позначити як «обґрунтування за допомоги розуму». Цей підхід, як зазначає Ролз, передбачає «пошук канонів обґрунтування» для моральних принципів, «у світлі яких можна було б показати, що лінія поведінки є розумною і правильною» [Rawls, 1950: p. 5]. Принципово, що як приклад практики такого обґрунтування Ролз наводить демократичне правління, а в теоретичній сфері, на його думку, близьким до такого підходу є Генрі Сиджвік.

Однією з важливих тем, яку розвиває Ролз у цій праці, є тема визначення кола тих, хто здатен до обґрунтування за допомоги розуму. Компетентним моральним суддею або розумною людиною (*reasonable man*), на його думку, є кожна особа, що має такі характеристики, як певний рівень інтелекту, наявність знань про світ, здатність до логічного розмірковування і розуміння інтересів інших людей, «здатність і бажання уявити собі всі конфліктуючі інтереси» [Rawls, 1951: pp. 178, 179]. На перший погляд може здатися, що Ролз займає елітистську позицію. Але це не так. Пайвансало, порівнюючи наведене тлумачення розумних людей і вищий рівень розвитку моральної свідомості згідно з Лоуренсом Кольбергом, справедливо зазначає, що «загальний тон тексту Ролзових “Досліджень” навряд чи допустив би настільки елітарну концепцію розумних людей» [Pivnsalo, 2007: p. 6]. Виправданість цього підтверджує, наприклад, те, що Ролз виступає з критикою ідеології, яку в дусі Маркса тлумачить як «монополію якоїсь конкретної раси або соціального класу, або інституціональної групи на знання істини та справедливості», коли, відповідно, компетентність щодо суджень про етичні принципи визначають через расові, класові або інституційні характеристики [Rawls, 1951: p. 181]. Фактично Ролз, хоча ця думка у нього в дисертації залишається нерозвиненою, пропонує розглядати індивідів не як реальних (які неминуче мають певні расові або класові характеристики), а як ідеальних суб'єктів. Це те, що ми бачимо в концепті «завіси невідання» в його «Теорії справедливості». Передумови «Теорії» можна побачити й у інших тезах дисертації.

Зокрема, Ролз задається питанням про такого роду ситуацію (*the kind of situation*), в якій виникає проблема справедливості суджень (в «Теорії справедливості» він, посилаючись на Г'юма, веде мову про обставини справедливості). На його думку, така ситуація виникає щоразу, коли «розумно передбачуваним наслідком задоволення вимог двох або більше осіб є те, що ці вимоги ... заважатимуть або суперечитимуть одна одній» [Rawls, 1951: p. 191]. І далі він зазначає: «Проблема справедливості вчинків як теоретичне питання є, по суті, проблемою формулювання розумних принципів (*reasonable principles*) для визначення того, яким інтересам із сукупності конку-

ривальних інтересів двох або більше осіб правомірно надати перевагу» [Rawls, 1951: p. 191]. Відповідно Ролз формулює й уявлення про бажану модель розв'язання зазначеної ситуації, моделі, яку він в дисертації називає «справедливий стан справ» (*a just state of affairs*). Він визначає, що стан справ буде справедливим у тому випадку, коли забезпечуються і задовольняються інтереси, що були б забезпечені та задоволені, якби всі залучені агенти раціонально (*intelligently*) застосовували розумні принципи для своїх рішень і поведінки. «У протилежному випадку стан справ є несправедливим» [Rawls, 1951: p. 191]. Очевидно, що концепт «справедливого стану справ» є попередником концепту «добре впорядковане суспільство» (*a well-ordered society*), тобто концепту суспільства, керованого публічною концепцією справедливості, який ми подибуємо в «Теорії справедливості» (§1, 69) і який пізніше («В політичному лібералізмі» й наступних працях) стає одним із центральних у політичній філософії Ролза.

Висновки

У житті Ролза були дві події, які справили визначальний вплив на розвиток його поглядів. Це Друга світова війна та робота в Оксфорді в 1952—1953 роках, куди він поїхав за порадою свого друга Джеймса Урмсона, дослідника аналітичної філософії, і де, власне, завершився його «вітгенштайнський поворот». Вплив американських і британських вітгенштайнців на Ролза досліджено вже досить детально¹². А отже, в цьому разі слід лише посприяти на висловлювання доньки Ролза Ен Ворфілд Ролз, яка підкреслює, що, віддаючи належне позиції вітгенштайнців, Ролз, попри те, прагнув йти своїм власним шляхом¹³. Останню обставину, на мою думку, слід завжди брати до уваги при роботі із працями Ролза.

Це дослідження дало змогу побачити, що базові концепти Ролзової теорії справедливості починають формуватися ще перед його поїздкою до Оксфорда. Зокрема, хоча в працях 1940-х — початку 1950-х років Ролз ще не звертається власне до теми справедливості, в них закладено підвалини для концептів «добре впорядкованого суспільства», «початкової позиції», того тлумачення обставин справедливості, яке ми знаходимо в «Теорії справедливості». І при тому, що ключовим переломним моментом у світогляді Ролза стала відмова від релігії, наслідком чого був пошук базових етичних принципів

¹² Крім уже згадуваних праць Пайвансало, Бевіра й Галішанки та Маккензі Бок, слід згадати також працю Нікгіла Кришнана [Krishnan, 2021].

¹³ Ен Ролз згадує про батька: «Він багато разів висловлював мені свій жаль з приводу того, що упустив цю можливість (особисто познайомитися з Вітгенштайном. — Д.К.), говорячи, що якби він дійсно розумів важливість праці Вітгенштайна, він знайшов би спосіб зробити поїздку (в Корнельський університет, куди 1949 року приїжджав Вітгенштайн. — Д.К.). Він, як завжди, вперто дотримувався свого власного курсу, і хоча коментарі та критика друзів-вітгенштайнців вважалися безцінними для відточування його власних аргументів, він перебував у процесі формування своєї власної філософії, а не розробки чужих ідей» [Rawls, A., 2009: p. 361].

справедливої кооперації, які можна обґрунтувати раціонально, він, утім, у своїх подальших працях зберігає загальну орієнтацію на соціальний ідеал, уявлення про який він формулює саме в межах традиції неоортодоксальної протестантської теології. Власне це й формує ту внутрішню напруженість його теорії, яка так і залишилася суперечливою, незважаючи на її різні версії, остання з яких була опублікована за рік до смерті Ролза 2001 року («Справедливість як чесність: Перегляд»).

Перший варіант «Теорії справедливості», як стверджує Маккензі Бок, котра працювала з паперами Ролза в гарвардському архіві, був закінчений 1965 року [Бок, 2017: р. 285]. Це означає, що період з 1953 по середину 1960-х років був найбільш напруженим і важливим у формуванні Ролзової теорії справедливості. Для його аналізу необхідне проведення окремого дослідження.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Adams, R.M. (2009). The Theological Ethics of the Young Rawls and Its Background. In: J. Rawls. *A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith* / Ed. by Th. Nagel (pp. 24–103). Cambridge, London: Harvard University Press.
- Bevir, M., Gališanka, A. (2012) John Rawls in Historical Context. *History of Political Thought*, 33 (4), 701–725.
- Бок, М. Р. (2017). “The Latest Invasion from Britain”: Young Rawls and His Community of American Ethical Theorists. *Journal of the History of Ideas*, 78 (2), 275–285.
- Бок, М.Р. (2020). Inside the Cauldron. Rawls and the Stirrings of Personalism at Wartime Princeton. In: S. Shortall, D. Steinmetz-Jenkins (Eds.), *Christianity and Human Rights Reconsidered* (pp. 158–188). Cambridge: Cambridge University Press.
- Edmundson, W.A. (2017). *John Rawls: Reticent Socialist*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Eich, S. (2021). The Theodicy of Growth: John Rawls, Political Economy, and Reasonable Faith. *Modern Intellectual History*, 18 (4), 984–1009.
- Gališanka, A. (2019). *John Rawls: The Path to a Theory of Justice*. Harvard: Harvard University Press.
- Gregory, E. (2007). Before the Original Position. The Neo-Orthodox Theology of the Young John Rawls. *The Journal of Religious Ethics*, 35 (2), 2007, 179–206.
- Habermas, J. (2010). The “Good Life” — A “Detestable Phrase”: The Significance of the Young Rawls’s Religious Ethics for His Political Theory. *European Journal of Philosophy*, 18 (3), 443–454.
- Hale, E. (2014). Hong Kong’s Youngest Activists Draw Inspiration from Political Liberalism. *South China Morning Post*, July 16. URL: <https://www.scmp.com/news/hong-kong/article/1555279/unlike-world-peers-hong-kongs-young-activists-are-inspired-american> (accessed 15.12.2021).
- Hart, H.L.A. (2012). *The Concept of Law*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- Krishnan, N. (2021). John Rawls and Oxford Philosophy. *Modern Intellectual History*, 18 (4), 940–959.
- Nelson, E. (2019). *The Theology of Liberalism. Political Philosophy and the Justice of God*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Päivänsalo, V. (2007). *Balancing Reasonable Justice. John Rawls and Crucial Steps Beyond*. Helsinki: Ashgate.
- Pogge, Th. (2007). *John Rawls. His Life and Theory of Justice* / Tr. by M. Kosch. New York: Oxford University Press.
- Rawls, A.W. (2009). Editor’s Introduction. *Journal of Classical Sociology*, 9 (4), 357–370.

- Rawls, J. (1950). *A Study in the Grounds of Ethical Knowledge: Considered with Reference to Judgments on the Moral Worth of Character*. Ann Arbor. URL: <https://www.proquest.com/openview/815004834a79bc28ae3287d3db905ec3/1?cbl=18750&diss=y&loginDisplay=true&pq-origsite=gscholar#> (accessed 20.12.2021).
- Rawls, J. (1951). Outline of a Decision Procedure for Ethics. *The Philosophical Review*, 60 (2), 177–197.
- Rawls, J. (1991). For the Record (Interview by Samuel R. Aybar, Joshua D. Harlan, and Won J. Lee). *The Harvard Review of Philosophy*, 1 (1), 38–47.
- Rawls, J. (2009a). A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith. In: In: J. Rawls. *A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith* / Ed. by Th. Nagel (pp. 103-259). Cambridge, London: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2009b). On My Religion. In: J. Rawls, *A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith* / Ed. by Th. Nagel (pp. 259–271). Cambridge, London: Harvard University Press.
- Smith, S. (2021) Historicizing Rawls. *Modern Intellectual History*, 18 (4), 906–939.
- Stace, W.T. (1937). *The Concept of Morals*. London: Macmillan and Co.

Одержано / Received 5.02.2022

Denys KIRYUKHIN, Candidate of Sciences in Philosophy;
Research Fellow at the Department of Social Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01001
dennkrn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3686-3882>

THE PATH TO “A THEORY OF JUSTICE”:
WORKS BY JOHN RAWLS OF THE 40s — EARLY 50s

Over the many years that have passed since John Rawls published “*A Theory of Justice*” (1971), researchers have considered Rawls’s theory to be a new stage in the development of the liberal tradition of Locke and Kant. However, after Rawls’s papers were opened at the Harvard University Archive, it became clear that this established idea is not entirely accurate. Studying Rawls’s early works, most of which are still unpublished, allowed to see more comprehensively both the stages and the features of the formation of his theory and, in general, to look at the history of the development of political philosophy in the twentieth century in a new way. The focus of this paper is on the works of Rawls, written in the 40s and the first half of the 50s. They are still poorly studied. Moreover, since we are talking about works written before Rawls’s trip to Oxford, when his “Wittgensteinian turn” (P. Mackenzie Bock) was completed, we can consider them a separate stage in the development of his thought. They are undoubtedly of interest to researchers. An analysis of early works by Rawls makes it possible to see that he was beginning to form the basic concepts of the Rawlsian theory of justice even before his trip to Oxford. In these works, Rawls has not yet studied the topic of justice itself; nevertheless, they lay the foundations for the concepts of a “well-ordered society” and the “original position”, the interpretation of the circumstances of justice that we find in “*A Theory of Justice*”. And, although after the war Rawls renounces religion, resulting in his search for basic ethical principles of fair cooperation that can be rationally justified, he nevertheless retains in his further works a general orientation towards the social ideal, which he formed in the 40s within the tradition of neo-orthodox Protestant theology.

Keywords: John Rawls, community, disagreement, ethical principles, justice.